

ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

***Аналітичний вісник
у сфері освіти й науки***

**Випуск XIV
2021**

Довідковий бюлетень

Вінниця
«ТВОРИ»
2021

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

АНАЛІТИЧНИЙ ВІСНИК У СФЕРІ ОСВІТИ Й НАУКИ

Аналітичний вісник у сфері освіти й науки : довід. бюл. / НАПН України, ДНПБ
ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : ТВОРИ, 2021. Вип. 14. 39 с.

*Рекомендовано вченою радою
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
(протокол №8 від 28.10.2021 р.)*

Засновник
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Заснований у 2015 р.
Видається двічі на рік

Рецензенти:

В. В. Юрженко – д. пед. н., проф., професор
кафедри теорії і методики технологічної освіти та
комп'ютерної графіки Університету Григорія
Сковороди в Переяславі,

А. Г. Кононенко – к. пед. н., завідувач науково-
організаційного відділу Інституту професійно-
технічної освіти НАПН України,

Л. О. Пономаренко – к. н. з соц. ком., завідувач
відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА: ІННОВАЦІЙНА ШКОЛА

Вараксіна Н. В.

Використання віртуальних лабораторій в освіті
(аналітичний огляд).....3

ПЕДАГОГІКА

Гуралюк А. Г.

Бібліотеки електронних підручників у системі
освіти України (аналітичний
огляд).....12

ПСИХОЛОГІЯ

Агалець І. О.

Виховання зростаючої особистості: життєво
важливі цінності дітей та учнівської молоді
(аналітичний огляд).....21

ВИКОРИСТАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ЛАБОРАТОРІЙ В ОСВІТІ

(аналітичний огляд)

Автор-упорядник:

Вараксіна Н. В., науковий співробітник сектору інформаційно-комунікаційних технологій і наукометрії відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Схарактеризовано один із перспективних напрямів застосування інформаційних технологій в освіті, зокрема розроблення віртуальних лабораторій, якими можна послуговуватися для забезпечення більш якісного рівня навчального матеріалу та з використанням яких можна зробити його більш насиченим, наочним, яскравим і доступним. Віртуальне навчальне середовище дає змогу моделювати поведінку об'єктів реального світу в комп'ютерному середовищі та сприяє оволодінню новими знаннями й вміннями на більш свідомому і глибокому рівні.

Проаналізовано підходи до тлумачення терміна «віртуальна лабораторія» та зроблено висновок про можливість її ефективного використання у закладах освіти й навчальних центрах різних організацій як засобу формування практичних навичок учнів і студентів під час викладання природничо-математичних дисциплін та для моделювання процесів в інформаційній та кібернетичній безпеці.

Констатовано, що питання віртуальних лабораторій досить широко висвітлюється й у зарубіжній пресі. Насамперед йдеться про проблеми впровадження віртуальної лабораторії для студентів медичних професій, таких як медсестри і спеціалісти з фізичних вправ, та роботи віртуальної освітньо-дослідницької лабораторії у ядерній сфері, зокрема розробки 3D-моделі реакторної установки TRIGA за допомогою моделей віртуальної реальності тощо.

Ключові слова: віртуальна лабораторія, віртуальне програмне середовище, інформаційно-комунікаційні, інтерактивні, мультимедійні технології, моделювання освітніх процесів, моделі віртуальної реальності.

Інформатизація освіти вплинула на традиційні підходи у навчанні, тому значну увагу дослідники почали приділяти інноваційним питанням впровадження інформаційно-комунікаційних та інтерактивних, мультимедійних технологій.

Особливо актуальним стає використання у закладах освіти (зокрема й загальних), спеціалізованих програмних засобів для проведення лабораторних і практичних робіт в умовах поширення пандемії COVID-19, впровадження дистанційного навчання.

Одним із таких перспективних напрямів застосування інформаційних технологій в освіті є розроблення віртуальних лабораторій. Віртуальна лабораторія як віртуальне навчальне середовище уможливорює моделювання поведінки об'єктів реального світу в комп'ютерному середовищі і сприяє оволодінню новими знаннями та вміннями. Така лабораторія може бути апаратом досліджень різних природних явищ з можливістю побудови їх математичних моделей.

Використання віртуальних лабораторій передбачає безпосередню участь в певному експерименті, що сприяє засвоєнню знань на більш свідомому та глибокому рівні. Завдяки програмному середовищу можна моделювати процеси, протікання яких принципово неможливо в лабораторних умовах, та створювати безпечні умови роботи з небезпечними речовинами чи приладами; економити час і ресурси та використовувати віртуальні лабораторії у дистанційному навчанні [12].

Є. Козловський і Г. Кравцов запропонували таке визначення поняття «віртуальна лабораторія»: «...це віртуальне програмне середовище, в якому організовано можливість дослідження поведінки моделей об'єктів, їх сукупностей і похідних, заданих з певною деталізацією щодо реальних об'єктів, у межах певної галузі знань» [6].

Найчастіше платформою для віртуальних лабораторій слугують інтернет-сайти, на сторінках яких подано тексти лабораторних робіт та їх медіа-супровід: http://www.virtulab.net/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=7&Itemid=102; http://www.youtube.com/watch?v=V06Mg0ER8_Q; <http://bookvit.ru/book/ychebniki/20773-laboratornyy-praktikum-biologiya-6-11-klass.html>.

Крім того, випускають спеціальні диски з педагогічними програмними засобами: «Віртуальна лабораторія «Біологія людини, 8–9 кл.» (ЗАТ «Транспортні системи»), «Віртуальна біологічна лабораторія, 10–11 кл.» (Компанія «СМІТ», м. Харків) тощо. У віртуальній лабораторії учні і студенти «занурюються» у віртуальне середовище та виконують операції, які максимально відповідають реальному, проте насправді вони працюють лише з їхнім електронним аналогом.

А. Юрченко та Ю. Хворостіна проаналізували підходи до тлумачення терміна «віртуальна лабораторія» і зробили висновок про необхідність використання віртуальної лабораторії вчителями природничо-математичних дисциплін. Авторами зазначено, що віртуальні лабораторні роботи можуть використовуватися як у навчальних закладах, так і в навчальних центрах різних організацій. Такі лабораторні роботи значно підвищують ефективність навчального процесу і можуть широко використовуватися у формуванні й вдосконаленні професійних навичок та інтуїції, а також розвивають творчі здібності учнів. У статті наведено приклад системи LabVIEW (Laboratory Virtual

Instrumentation Engineering Workbench) компанії National Instruments, на основі якої можна створювати вимірювальні комплекси й системи автоматизації керування з використанням віртуальних приладів [13].

Н. Грицай стверджує, що в навчанні студентів потрібно застосовувати мультимедійні технології, які допоможуть зробити навчальний матеріал більш насиченим, наочним, яскравим і доступним. Великі можливості для цього має навчальна дисципліна «Методика навчання біології» та інші дисципліни і спецкурси методичного спрямування. Автором з'ясовано сутність поняття «мультимедійні технології» та розкрито їх значення в навчально-виховному процесі. Проаналізовано можливості мультимедійних технологій у викладанні методики навчання біології та інших методичних дисциплін у вищому навчальному закладі, а також наведено приклади використання цих засобів у методичній підготовці майбутніх учителів біології, зокрема віртуальних лабораторій.

Важливим перспективним напрямом впровадження мультимедійних технологій в освіті є розроблення віртуальних світів та їх попередників. В умовах недостатнього матеріального забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів для проведення лабораторних і практичних робіт рекомендують застосовувати віртуальні лабораторії [4].

О. Паніхідіна зазначила, що питання використання віртуальних лабораторій найбільш гостро стоїть у вищій освіті, де необхідно ширше застосовувати заняття з використанням електронних навчальних матеріалів, адже проведення практичних занять на основі віртуальної лабораторії сприяє активізації розумової та самостійної діяльності студентів. Виконання практичних завдань, у процесі яких студент набуває практичних навичок (готує пацієнта до обстеження, допомагає лікарю під час проведення медичних маніпуляцій тощо) і після яких здійснюється комп'ютерна перевірка відповіді, є типовим прикладом перспективного використання віртуальних інформаційно-освітніх лабораторій у комплексі з іншими засобами навчання.

Віртуальні лабораторії являють собою «порожній стіл», на якому студент за допомогою спеціальних інструментів може створювати умови проведення лабораторних та інструментальних досліджень, забезпечувати їх розташування, встановлювати зв'язки між об'єктами. Фактично віртуальні лабораторії уможливають створення на основі одного й того самого модуля різних інтерактивних моделей [11].

Дослідники акцентували увагу на тому, що питання кіберзахисту особливо гостро постало в Україні. Разом з тим наголошено на тому, що для розв'язання цієї проблеми потрібно розробити алгоритм формування фахових компетенцій майбутніх фахівців в інформаційній та кібернетичній безпеці. Авторами визначено поняття «віртуальна лабораторія» та її значення в навчальному процесі закладу вищої освіти. Обґрунтовано актуальність впровадження лабораторії для моделювання процесів в інформаційній галузі та кібербезпеці. Представлено віртуальну лабораторію «навчальний кіберполігон» Київського університету імені Бориса Грінченка та можливості її використання студентами в процесі

вивчення технологій в інформаційній та кібернетичній безпеці. У статті викладено результати дослідження, окреслено проблему впровадження віртуальних лабораторій у навчальний процес ЗВО [11].

Розвиваючи цю тему, О. Лемешко, О. Єременко, М. Євдокименко і Є. Кузьмініх зазначають, що в умовах дистанційного навчання студентів особливого значення набуває проблема організації практичних і лабораторних робіт, зокрема у сфері кібербезпеки. Головним чином це стосується технічних університетів, де навчання у звичайних умовах проводиться на реальному обладнанні та з використанням спеціалізованого програмного забезпечення. На думку авторів, в умовах глобальної пандемії та карантину дистанційне навчання для майбутніх працівників сфери кібербезпеки не повинно мати лише ознайомлювальний характер, тому в статті надано характеристику деяких існуючих віртуальних лабораторій кібербезпеки та представлено віртуальну лабораторію кібербезпеки (Cybersecurity Virtual Laboratory, CVLab) для дистанційного навчання, яка допоможе забезпечити постійне якісне навчання майбутніх фахівців у цій галузі [8].

Дослідники Є. Кухарчук та В. Копанєва констатували, що для бібліотек прискорення переходу досліджень у цифрове середовище є новим викликом. Вони сформувавши концептуальну модель бібліотеки в середовищі цифрової науки та дослідили організаційно-методологічну складову проблематики формування колекцій первинних дослідницьких даних та створення віртуальної лабораторії, яка слугуватиме предметно-орієнтованим «робочим місцем вченого».

Зроблено висновок, що запропоновані організаційно-методичні принципи сприятимуть функціональній трансформації бібліотеки з інфраструктурного елемента науки в учасника дослідження.

Констатуючи поширеність віртуальних лабораторій у навчальних середовищах, слід водночас зазначити, що проблематика створення віртуальних лабораторій цифрової науки в Україні нині належно не опрацьована. Як виняток можна назвати розроблену в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України віртуальну лексикографічну лабораторію «Словник української мови», орієнтовану на забезпечення процесу укладання словника української мови групою територіально розподілених лексикографів, у якій закладено можливість перепроєктування для будь-якої мови. На основі цієї віртуальної лексикографічної лабораторії реалізовано «Віртуальну термінографічну лабораторію з фізики», «Віртуальну термінографічну лабораторію з біології» та «Віртуальну лексикографічну лабораторію «Українсько-кримськотатарський словник» [7].

І. Войтович, О. Войтович та Г. Мартинюк розглянули переваги і недоліки використання віртуальної лабораторії з хімії в освітньому процесі підготовки майбутніх фахівців. Авторами проаналізовано поняття «віртуальна лабораторія» та подано її визначення як програмного середовища, що дає можливість з комп'ютерними моделями або безконтактно (дистанційно) з реальним обладнанням і реактивами формувати практичні уміння й навички шляхом проведення лабораторних дослідів, імітуючи послідовність дій дослідника в

реальній лабораторії або керуючи хімічними установками роботизованими засобами. Розглянуто наявні в інтернеті віртуальні лабораторії з хімії, які надають безкоштовний доступ до освітніх ресурсів, та досліджено їх дидактичні й методичні можливості у підвищенні рівня сформованості практичних умінь і навичок під час проведення хімічних дослідів. Наприклад, ChemCollective – віртуальна лабораторія, яка дає змогу самостійно організувати роботу здобувача освіти шляхом моделювання та проведення досліду; Phet Interactive Simulations – програма для моделювання певних дослідів, яка розроблена University of Colorado; комплексна лабораторія Гарвардського університету, яка надає адаптивну систему вебвправ і генерує задачі для здобувачів освіти, спираючись на їхні навички й показники; Wolfram.com – використовується для перегляду низки моделей.

Сьогодні інтернет-ресурси надають усі можливості для самостійного навчання. Так, на безкоштовному хостингу сайтів від Google (Google Sites) створено проєкт «Хімія. Електронний підручник», розроблений І. Гурняк. Автори рекомендували використовувати ресурси «Середня освіта (Географія)», «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)», «Середня освіта (Природничі науки)» та «Екологія» для актуалізації знань з хімії, здобутих у закладі загальної середньої освіти. Майбутніми фахівцями спеціальності «Середня освіта (Природничі науки)» цей ресурс може бути використаний як допоміжний засіб у підготовці до проведення уроків з хімії під час проходження практики і власне подальшої професійної діяльності та слугувати прикладом для розроблення власних освітніх ресурсів [3].

С. Величко, Е. Сірик і С. Шульга висвітлювали проблему організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі підготовки та виконання фізичного практикуму з курсу квантової фізики на основі реалізації інформаційно-комунікаційних технологій. Авторами показано, що комп'ютерно-орієнтовані засоби є досить ефективними для навчально-виховного процесу, адже за таких умов організації пошукової діяльності студентів вони виконують роль засобів навчальної діяльності і сприяють пошуку навчальної інформації, що допомагає розв'язати навчальне завдання або реалізувати проєкт. Зазначено, що комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання в процесі виконання фізичного практикуму є ефективними засобами організації діяльності студентів у навчально-виховному процесі з курсу квантової фізики, а програмно-педагогічне забезпечення є педагогічно виваженим і виправданим у формуванні предметних компетентностей студентів. Разом з тим пропонуване програмно-педагогічне забезпечення «Quantum Physics» дає можливість виконати 11 робіт фізичного практикуму у варіанті віртуального й реального дослідження і в поєднанні з раніше здобутими результатами є підставою для твердження про доцільність створення віртуальної лабораторії з вивчення основ квантової фізики, що охоплює новий матеріал змісту та методику виконання фізичного практикуму з урахуванням побажань і планів суб'єкта навчання [2].

О. Гулінський та Т. Совкова пропонували для організації навчання шкільного курсу фізики використовувати сайт «Інтерактивні симуляції» PhET (Physics

Education Technology). Моделі, які представлені на цьому сайті, містять унікальні складові: інтерактивні елементи, анімацію, динамічний зворотний зв'язок, можливість досліджувати явища і процеси, які недоступні для безпосереднього експериментування [5].

С. Павлова і Г. Сарибога, проаналізувавши чинники негативного впливу на навколишнє середовище, зокрема на стан повітря, розробили модель інтелектуальної системи моніторингу стану навколишнього середовища з використанням хмарних технологій, вимірювальних роботизованих систем для збору/контролю/аналізу кліматичних параметрів, таких як температура, відносна вологість повітря, тиск, рівень вуглекислого газу в повітрі.

Авторами викладено концепцію створення віртуальної лабораторії екологічного моніторингу (ВЛЕМ) та відповідно до розробленої структурної моделі такої лабораторії створено робочий прототип нової системи екомоніторингу. Розроблено програмне забезпечення та забезпечено модульність і адаптивність системи [10].

І. Мельник, Г. Нефьодова та Н. Задирей провели дослідження щодо основних особливостей і відмінностей віртуальної реальності (virtual reality, VR), доповненої реальності (augmented reality, AR) та об'єднаної реальності (merged reality, MR). Авторами наголошено на важливості формування STEM-компетентності студентів, створення інноваційної моделі STEM-освіти, зазначено на необхідності спеціального технічного обладнання, спеціалізованої віртуальної лабораторії для реалізації систем віртуальної та доповненої реальності. Досліджено аспекти можливого використання технологій реальності в сучасних умовах та розглянуто додатки доповненої і віртуальної реальності, що використовуються в сучасному освітньому процесі: Mel chemistry – додаток, пов'язаний з хімічними дослідженнями з широкими можливостями для розгляду різнопланових процесів; Anatomyou – є корисним для школярів, студентів і викладачів, займає провідне місце VR в галузі, багато інших розробників взяли його за основу; Creator AVR дає можливість створювати навчальні завдання, обмінюватись враженнями за допомогою мобільних пристроїв без необхідності програмування; Google Expeditions – це подорож у будь-яку точку Землі і всесвіту, не виходячи з аудиторії, – незвичне поєднання реальної екскурсії з віртуальним світом у форматі навчання у віртуальній реальності [9].

Питання віртуальних лабораторій досить широко висвітлюється й у зарубіжній пресі. Так, дослідник Rizwan Uddin (Різван Уддін) пропонував збільшити використання віртуальної реальності та доповненої реальності у навчанні й промисловості. Автор розповідає про роботу віртуальної освітньо-дослідницької лабораторії у ядерній сфері та згадує про розроблення 3D-моделі реакторної установки TRIGA за допомогою моделей віртуальної реальності [16].

AL Mahaffey розглядає впровадження віртуальної лабораторії для студентів медичних професій, таких як медсестри та спеціалісти з фізичних вправ. Автор зазначає, що упродовж останніх років віртуальні лабораторії для спеціальностей, що не належать до фізичних наук, були описані як більш безпечні та ефективні у навчанні студентів лабораторної техніки та експериментальних заходів. Нарешті

успішний підхід до навчання, що використовується в музеях, виявився ефективним і для молодших школярів – «навчання на дотик» (тактильне навчання). Важливо також зауважити, що студентські дискусії та динаміка викладання віч-на-віч відіграють вирішальну роль у процесі навчання бакалаврів.

Таким чином, методологія викладання, що обговорюється в цій статті, поєднує електронне навчання, віртуальні лабораторії, тактильне навчання та дидактичні інструктажі з фізіології людини під час розроблення курсу для залучення студентів вищих медичних закладів, збільшення вмісту матеріалів курсу фізіології людини та одночасно готує студентів до тестів САТ, які є ліцензійними іспитами [14].

R. Wolski і P. Jagodzinski зазначають, що швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяв розробці інтерфейсів, які уможливають розпізнавання жестів і рухів користувача, та завдяки невисокій ціні є доступними для широкого кола користувачів. Такі інтерфейси називаються природними інтерфейсами користувача і зазвичай використовуються в ігрових консолях та електронних пристроях, таких як смартфони і планшети. У дослідженні автори застосовували датчик Kinect від Microsoft для визначення рухів і жестів користувача, що був використаний при викладанні хімії в середній школі шляхом розроблення віртуальної хімічної лабораторії, яка базується на системі рухів рук. Проаналізовано жести і рухи користувача віртуальної хімічної лабораторії, щоб визначити, як вони підвищують ефективність освіти з хімії. Результати показали, що студенти краще працюють з віртуальною лабораторією під час вивчення хімії. Це стосувалося запам'ятовування інформації, розуміння інформації, застосування свого досвіду в ситуаціях, знайомих ще зі школи, та розв'язання проблем [17].

Дослідження науковців S. Maulidah та E. Prima спрямовано на аналіз використання технологій освіти з фізики як віртуальної лабораторії для вивчення хвиль і звуків. У дослідженні автори використовували описовий метод з методологічної тріангуляції як дизайн дослідження. Зазначено, що використання цієї технології як віртуальної лабораторії виявляє позитивний результат як у когнітивному аспекті, так і в середовищі наукових лабораторій [15].

Отже, викладене вище доводить, що застосування інформаційно-комп'ютерних технологій є ефективним засобом у створенні віртуальних лабораторій як у процесі навчання в середніх загальноосвітніх закладах освіти, так і у вищих закладах освіти.

Список використаних джерел

1. **Бурячок В. Л., Шевченко С. М., Складаний П. М.** Віртуальна лабораторія для моделювання процесів в інформаційній та кібербезпеці як засіб формування практичних навичок студентів. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2018. № 2. С. 98–104. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26735/1/9.pdf> (дата звернення: 05.08.2021).
2. **Величко С. П., Сірик Е. П., Шульга С. В.** Віртуальна лабораторія з вивчення основ квантової фізики. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Педагогічна* / Кам'янець-Поділ. держ. ун-т ім. Івана

- Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2018. № 24. С. 56–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_ped_2018_24_17 (дата звернення: 05.08.2021).
3. **Войтович І., Войтович О., Мартинюк Г.** Використання віртуальних лабораторій в процесі вивчення хімічних дисциплін. *Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка / Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка.* Тернопіль, 2021. Т. 1, № 1. С. 32–41. DOI: <https://doi.org/10.25128/2415-3605.21.1.4> (дата звернення: 13.08.2021).
 4. **Грицай Н. Б.** Використання дистанційних технологій у методичній підготовці майбутніх учителів біології. *Інформ. технології в освіті.* 2016. № 2. С. 54–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2016_2_7 (дата звернення: 13.08.2021).
 5. **Гулінський О. В., Совкова Т. С.** Віртуальні лабораторії у сучасних технологіях навчання шкільного курсу фізики. *Trends in the development of modern scientific thought.* 2020. Т. 10. С. 451–453. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=NwgLEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA451&dq=ВІРТУАЛЬНА+ЛАБОРАТОРІЯ&ots=1VUdANSfFq&sig=mtznSVlsBNFT53itwpwukkTQGc4&redir_esc=y#v=onepage&q=ВІРТУАЛЬНА%20ЛАБОРАТОРІЯ&f=false (дата звернення: 10.08.2021).
 6. **Козловский Е. О., Кравцов Г. М.** Віртуальна лабораторія в структурі системи дистанційного навчання. *Інформ. технології в освіті.* 2011. Вип. 10. С. 102–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/itvo_2011_10_15 (дата звернення: 10.08.2021).
 7. **Кухарчук Є., Копанєва В.** Поглиблення взаємодії бібліотеки з цифровою наукою: організаційно-методичні засади. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2021. Вип. 60. С. 140–148. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/naukprazi/60.pdf> (дата звернення: 10.08.2021).
 8. **Лемешко О., Єременко О., Євдокименко М., Кузьмініх Є.** Особливості створення віртуальної лабораторії кібербезпеки для дистанційного навчання. *Новий Колегіум.* 2020. № 3 (101). С. 41–45. URL: <https://doi.org/10.30837/nc.2020.3.41> (дата звернення: 01.08.2021).
 9. **Мельник І. Ю., Нефьодова Г. Д., Задирей Н. М.** Доповнена та віртуальна реальність як ресурс навчальної діяльності студентів. *Інформаційні технології та комп'ютерне моделювання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 14–19 трав. 2018 р. Івано-Франківськ, 2018. С. 61–64. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/25746> (дата звернення: 16.08.2021).
 10. **Павлова С. О., Сарибога Г. В.** Віртуальна лабораторія екологічного моніторингу довкілля. З використанням роботизованих систем. *Електронна та акустична інженерія.* 2020. Т. 3, № 4. С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.20535/2617-0965.2020.3.4.198592> (дата звернення: 01.08.2021).
 11. **Паніхідіна О. В.** Використання віртуальних лабораторій під час викладання практичних занять. *Медсестринство.* 2013. № 4. С. 35–36. DOI: <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2013.4.5386> (дата звернення: 01.08.2021).

12. **Семеніхіна О. В., Шамо́ня В. Г.** Віртуальні лабораторії як інструмент навчальної та наукової діяльності. *Пед. науки: теорія, історія, інновац. технології* 2011. № 1 (11). С. 341–346. URL: <http://repository.sspu.sumy.ua/handle/123456789/5198> (дата звернення: 01.08.2021).
13. **Юрченко А. О., Хворостіна Ю. В.** Віртуальна лабораторія як складова сучасного експерименту. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* : зб. наук. пр. / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2016. Вип. 2 (39). С. 281–283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2016_2_75 (дата звернення: 01.08.2021).
14. **Mahaffey AL.** Interfacing virtual and face-to-face teaching methods in an undergraduate human physiology course for health professions students. *Advances in physiology education [Adv Physiol Educ]*. 2018. Sep 01, Vol. 42 (3). P. 477–481. DOI:10.1152/advan.00097.2018 (last access: 02.09.2021).
15. **Maulidah S. S, Prima E. C.** Using Physics Education Technology as Virtual Laboratory in Learning Waves and Sounds. *Journal of Science Learning*. 2018. № 1 (3). P. 116–121. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ1226300&lang=r&site=ehost-live> (last access: 02.09.2021).
16. **Rizwan-uddin** Virtual Reality for Education, Training and Dose Reduction. *Nuclear Plant Journal*. 2018. Sep/Oct, Vol. 36, Iss. 5. P. 30–33. 4 p. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=f5h&AN=132901459&lang=r&site=ehost-live> (last access: 02.09.2021).
17. **Wolski R., Jagodziński P.** Virtual laboratory – Using a hand movement recognition system to improve the quality of chemical education *British Journal of Educational Technology*. 2019. Vol. 50, Iss. 1. P. 218–231. 14 p. DOI:10.1111/bjet.12563 (last access: 02.09.2021).

БІБЛІОТЕКИ ЕЛЕКТРОННИХ ПІДРУЧНИКІВ У СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

(аналітичний огляд)

Автор-упорядник:

Гуралюк А. Г., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору інформаційно-комунікаційних технологій і наукометрії відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Проаналізовано інформацію щодо діяльності освітянських бібліотек України у сфері надання доступу до електронних підручників. Розмежовано поняття електронного підручника та електронної копії друкованого підручника. Розглянуто наявні в мережі інтернет-публікації щодо інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу спеціалізованими бібліотеками, наведено описи діючих веббібліотек електронних підручників тощо.

Зазначено, що питання створення бібліотек електронних підручників вивчено недостатньо. Науковці значно більше приділяють увагу електронним підручникам, ніж їх зібранням (колекціям). Законодавча база не розвинена і досить неоднозначна. Бібліотеки не популяризовані і значно поступаються розповсюдженню бібліотекам електронних копій підручників. Існуючих бібліотек електронних підручників та змісту їх фондів замало для повноцінного супроводу навчально-виховного та навчально-виробничого процесів.

Ключові слова: бібліотека, електронний підручник, інформаційні технології, знання, цифровізація освіти.

Питання, пов'язані з дослідженням, теоретичним обґрунтуванням, розробкою, впровадженням електронних підручників (електронних засобів навчання), їх впливом на педагогічний процес упродовж останніх десятиліть висвітлено багатьма науковцями. Особливо вагомим є внесок таких дослідників, як В. Вихрев, К. Кошко, Н. Єлістратова, В. Тоїскін, В. Стародубцев, В. Агеєв, І. Лернер, О. Тихомирова, Е. Биков, Р. Гуревич, М. Жалдак, Ю. Жук, Ю. Машбиць, В. Олійник, С. Сисоєва, Р. Андерсон, Л. Зазнобіна, А. Журін, Дж. Грім, О. Козлов, Д. Корягін, Г. Краснова, П. Образцов, Н. Тализіна, У. Хортон та ін.

Разом з тим їхні публікації переважно стосуються технології побудови окремого підручника, без акцентування уваги на засадах створення та функціонування електронних бібліотек.

На законодавчому рівні в Україні існує видане МОН Положення про електронний підручник [1], яке містить вимоги до електронного підручника.

Так, у розділі «Технічні і функціональні вимоги» висунуто вимогу забезпечити можливість «завантаження його [е-підручника] на пристрій користувача і роботи без подальшого доступу до мережі інтернет» та «внесення змін у послідовність модулів педагогічними працівниками, після чого аналогічні зміни відбуваються в е-підручниках пов'язаних користувачів».

Поняття «електронний підручник – електронне навчальне видання із систематизованим викладом навчального матеріалу, що відповідає освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію» визначено в Положенні про електронні освітні ресурси (у редакції наказу МОН України від 29.05.2019 № 749) [2].

Для ефективного використання в навчально-виховному (навчально-виробничому) процесі електронні підручники мають бути згруповані за певними ознаками та розташованими в мережі за визначеними адресами (адресою), тобто утворювати впорядковані масиви, такі як бази знань, бази даних, колекції, репозиторії, бібліотеки тощо.

У Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [3] зазначено, що бібліотека – це інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, який має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки. Сучасною формою бібліотеки, представленою в мережі інтернет, є так звана «електронна бібліотека».

Розробкою концептуальних засад створення електронних бібліотек займалися такі дослідники й науковці, як А. Антопольський і К. Вигурський [4], Л. Кандела і Д. Кастеллі [5], Т. Краснова [6], В. Резніченко [7], О. Спірін [8] та ін. Вивчення робіт цих та інших авторів, Маніфесту електронних бібліотек [9] показало, що сьогодні ще не має загальноприйнятого визначення поняття «електронна бібліотека» [10].

Марія і Юрій Іванови, досліджуючи термінологію, що тісно пов'язана з науковою категорією «електронна бібліотека», з'ясували: брак законодавчого визначення цього терміна може призводити до зловживань у сфері охорони права інтелектуальної власності в діяльності бібліотек. Науковці наголошують, що поняття електронної бібліотеки у вітчизняних нормативно-правових документах чітко не визначено, тому це ускладнює врегулювання правовідносин у цій сфері [11]. Вони також зазначають, що визначення «електронна бібліотека» (digital library) надано в ДСТУ 5034:2008: це бібліотека, в якій документи зберігаються і використовуються в машиночитаній (електронній) формі, з якою можна працювати на відстані. У примітці йдеться про те, що фонд електронної бібліотеки може мати електронні тексти відповідних друкованих видань,

самостійні електронні видання [12]. У ДСТУ 7448:2013 наведено таку дефініцію: електронна бібліотека – це інформаційна система, призначена для накопичення, упорядкування, обліку, оброблення, зберігання, керування та використання електронних документів і для обслуговування користувачів бібліотеки через телекомунікаційні мережі [13]. У наказі МОНмолодьспорту України «Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси» від 01.10.2012 № 1060 зазначено, що «електронна бібліотека цифрових об'єктів» – це набір електронних освітніх ресурсів різних форматів, в якому передбачено можливості для їх автоматизованого створення, пошуку і використання» [14].

А. Антопольський вважає, що істотного розвитку роботи з тематики електронних бібліотек здобули на рубежі 90-х років, коли з'явилися адекватні засоби обчислювальної техніки та інформаційні технології, що забезпечують надійне збереження, оперативне оброблення й ефективне використання великих масивів різномірної інформації, насамперед текстової. Саме в цей час в деяких країнах почали готувати проекти електронних бібліотек. Окремі з них лягли в основу відповідних національних і міжнародних програм. У процесі цих робіт конкретизувалося поняття «електронна бібліотека», визначилися й уточнилися її цілі, завдання та функції, що, однак, не призвело до однозначного трактування проблеми. У наукових працях як синоніми до поняття «електронна бібліотека» трапляються такі словосполучення, як «цифрова бібліотека» (digital library) і «віртуальна бібліотека» (virtual library).

До основних особливостей електронної бібліотеки автор відносить профільність даних, що зберігаються, тобто наявність певної концепції формування інформаційного простору, доступного користувачу; інвентаризацію, зокрема каталогізацію об'єктів і різних їх об'єднань, що утворюють цей інформаційний простір тощо [4].

Н. Прилуцька, визначаючи сутність електронної бібліотеки, звертає увагу на те, що внаслідок відносної новизни цього поняття ще немає загальноприйнятого визначення, однак можна виокремити кілька ключових ознак електронної бібліотеки:

- є комп'ютерною системою і керування ресурсами здійснюється за допомогою комп'ютерних додатків;
- система міститься у всесвітньому інформаційному просторі – взаємодія з нею можлива через мережу на будь-якому рівні (користувальницькому, службовому, адміністративному);
- система зберігає не тільки дані (тобто документи), а й метадані, тобто «дані про дані» (зміст документів та їх структура);
- система зберігає дані різного типу (текст, зображення, відео) і може надавати дані в різних форматах (HTML, PDF тощо);
- дані зберігаються в структурованому і систематизованому вигляді;
- система каталогізує всю збережену в ній інформацію за єдиним уніфікованим форматом;
- існують різні способи доступу до даних – перегляд, пошук, імпорт, експорт [15].

Автор зазначає, що під «цифровою бібліотекою» розуміють бібліотеку, в якій вся інформація зберігається в оцифрованому вигляді або створена цифровими методами, вся інформація зберігається на дисках, дискетах та не передбачає наявності документів на традиційних носіях. Тобто в цьому визначенні наголошується на технології виготовлення документів [15].

О. Спірін вважає, що електронна бібліотека є складною інформаційною структурою. Саме поняття «електронна бібліотека» нині конкретно не визначено. Різні погляди на це поняття породжують різне його тлумачення. Зокрема, під електронною бібліотекою розуміють колекцію електронних версій документів, які доступні через мережу комп'ютерів [16]. Пізніше електронні бібліотеки були подані як полігамія документів, технологій та роботи [17]. Згодом було досліджено різні точки зору на визначення поняття «електронна бібліотека» і показано, які труднощі породжують конфліктне визначення термінології в цій галузі [18]. Більш сучасні підходи [19] визначають електронну бібліотеку як поєднання організації й збору документів, механізмів для перегляду й пошуку документів, комп'ютерних мереж та наборів сервісів, що призначені для розв'язання задач користувача. Комітет President's Information Technology Advisory Committee (PITAC) визначає поняття електронної бібліотеки як об'єднання через мережу електронних текстів, документів, зображень, звуків, наукових даних та програмного забезпечення, яке є ядром нинішнього інтернету, а в перспективі забезпечуватиме доступ до електронних репозиторіїв бази знань людства [8].

Зважаючи на викладене, стає очевидним, що «електронна бібліотека» – поняття досить широке. Найбільшу цікавість для навчального процесу становлять бібліотеки, що містять колекції навчальних матеріалів, зокрема колекції електронних підручників. На сьогодні такими бібліотеками є, як правило, бібліотеки навчальних закладів. Кожний заклад розробляє «електронну бібліотеку» самостійно, фактично без взаємодії з іншими, певною мірою за зразком до аналогічних бібліотек.

Автори Р. Гуревич та О. Шестопалюк виокремлюють основні чинники, що визначають функції та завдання, які з успіхом може виконувати інформаційна система – «електронна бібліотека»:

- забезпечення навчального процесу електронними копіями періодичних видань;
- забезпечення навчального процесу сучасними довідковими системами;
- створення електронної бази електронних підручників, які останнім часом набувають поширення (електронні підручники містять елементи інтерактивності, анімації, насичені графікою, відео, звуком, що додає їм якісно нових функцій);
- створення електронної бібліотеки базового програмного забезпечення, що використовується у ВНЗ (кожний інститут або факультет здобуває програмне забезпечення без взаємозв'язку з іншими факультетами);
- створення електронної бази лекційних матеріалів і матеріалів для практичних занять, що дає можливість оперативного оновлення та створення варіантів різного рівня складності;

- створення електронної бази варіантів контрольних робіт, тестів тощо;
- створення електронної картотеки, яка здатна виконувати завдання сучасного навчального процесу з урахуванням його особливостей, а також слугувати базою навчально-консультаційної системи для випускників ВНЗ каналами інтернету.

Такий стан речей зумовлює відсутність єдиного підходу до створення віртуальних бібліотек навчальних підручників.

Найбільш відомими і потужними в українському сегменті інтернету є такі бібліотеки і колекції підручників:

- Бібліотека електронних видань на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України (<https://mon.gov.ua/>). У розділі Електронні підручники представлено колекцію підручників у форматі pdf. Колекція має п'ять розділів: Електронні версії підручників, Двомовні словники, Навчально-методичні посібники, Методичні матеріали, Підручники та навчальні посібники для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. Електронні версії підручників охоплюють всю 11-річну систему і регулярно поповнюються. Крім того, колекція містить підручники різних авторів, з якими мають право працювати школярі. Так, наприклад, для вивчення першокласниками математики пропонується 10 альтернативних підручників.

Натомість розділ професійної освіти містить всього 21 підручник при загальній потребі понад 4 тис. найменувань.

Однією із найбільш повних є колекція підручників порталу GDZ4YOU (<https://gdz4you.com/pidruchnyky/>). Автори порталу стверджують, що учні всіх класів знайдуть тут книжку з необхідного предмета. Є можливість вибрати потрібний рік видання та авторів, переглядати книжки онлайн або завантажувати їх. У бібліотеці представлено підручники як україномовні, так і їх російськомовні аналоги. Крім того, портал містить готові домашні завдання і велику кількість презентацій із багатьох освітніх тем.

Портал «Шкільні підручники» (<https://pidruchnyk.com.ua/>) являю собою електронну бібліотеку копій друкованих підручників, де зібрано підручники з різних предметів для учнів молодших і старших класів. Колекція досить повна і охоплює всі роки навчання із зручною технологією фільтрації необхідного підручника.

Одним із провідних видавців шкільних підручників в Україні є видавництво Генеза. На їх офіційному сайті розміщені безкоштовні електронні версії підручників з 1 до 11 класу (<https://www.geneza.ua/ebooks>). Книжки є доступними для завантаження у pdf-форматі.

У вільному доступі колекції підручників видавництва «Крымучпедгиз» (<https://krimuchpedgiz.com.ua/>) кримськотатарською мовою та понад 200 підручників у форматі pdf державного підприємства «Видавництво «СВІТ» (<http://svit.gov.ua/index.php?categoryID=577>) для шкіл з навчанням польською, угорською, молдовською, румунською та російською мовами видавничого дому «Букрек» (<http://www.bukrek.net/index.php/uk/%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0->

[%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0](#), та ін.).

На порталі Освіта.ua (<https://osvita.ua/school/textbook/list>) станом на 12 жовтня 2021 р. представлено 1199 підручників. Деякі з підручників написано кримськотатарською мовою. З якихось причин розробники порталу не передбачили ні сортування, ні фільтрації, ні розподілу підручників за категоріями чи класами. Тож, щоб знайти необхідну книжку, потрібно переглядати один спільний для всіх каталог, який містить 20 назв підручників на сторінку.

Бібліотека «[Портфель](#)» надає вичерпну інформацію про завантажувані книжки з міжнародним стандартним номером ISBN включно. Тут взагалі немає пошуку і користуватися можна лише каталогом. На відміну від інших сайтів електронних колекцій підручників, на <https://portfel.info/> повністю відсутня пошукова система. Проте це цілком компенсується наявним ґрунтовно продуманим і розгалуженим каталогом. Підручники тут об'єднані у категорії найпопулярніших, найновіших та за класами. Колекція книжок не поступається кращим аналогам.

Електронна бібліотека «[4book](#)» містить колекцію шкільних підручників. Шкільні підручники на сайті розміщено за класами і предметами. Підручники можна скачати безпосередньо з сайту без реєстрації та безкоштовно. Всі електронні версії підручників перевірені антивірусом. Підручники можна скачати безпосередньо на комп'ютер, смартфон, планшет, iPhone, iPad, iPod iPad, iPod у форматі pdf (пдф), djvu (джву), epub(епуб), fb2 (фб2).

Досить великий і амбітний проєкт, який на сьогодні, схоже, припинив розвиватись, – «[Електронна шкільна бібліотека](#)» (<https://class.od.ua/>) Безкоштовна бібліотека шкільних підручників різноманітних форматів, з можливістю завантаження для iPad чи iPhone. Ще одна добірка має назву «Безкоштовна бібліотека» (<http://www.info-library.com.ua/>). У ній розміщено підручники різної тематики для системи професійної освіти. Добірка підручників для системи професійної освіти міститься за адресою <https://pidru4niki.com/>. Ці підручники представлено у форматі html, проте в них відсутні графічні зображення, а інтерактивність обмежується навігацією.

Майже всі підручники у наведених вище електронних бібліотеках та каталогах є електронними копіями друкованих видань. Лише деякі з них, крім сторінок навчального матеріалу, мають вбудовані інтерактивні складові. Інші бібліотеки складаються з електронних підручників. Це, зокрема, бібліотека порталу професійної освіти (<http://pto.org.ua/>), яка містить інтерактивні підручники для системи ПТО за такими галузями: аграрна галузь, будівельна галузь, машинобудівна галузь, сфера послуг розробки та транспортна галузь Інституту професійно-технічної освіти або його партнерів. Крім того, на сайті бібліотеки є розділ «Репозиторій», який містить електронні копії паперових підручників для системи ПТО.

Аналогічні підручники презентують бібліотека ДНЗ «Хмельницький центр ПТО сфери послуг» (<http://dcsp.pto.org.ua/>) та бібліотека Державного навчального закладу «Уманський професійний аграрний ліцей» (<https://libupal.pto.org.ua/>). Це підручники для транспортної галузі, сфери послуг, деякі загальноосвітні дисципліни.

У цілому можна констатувати, що бібліотеки електронних підручників, або ресурси, які покликані надавати доступ до електронних підручників, без урахування їх контенту, можна поділити на 3 основні групи:

– бібліотеки на сайтах з колекціями шкільних підручників. Таких вебресурсів досить багато. Вони певною мірою дублюють один одного, конкурують між собою і охоплюють майже всі підручники, а, можливо, й усі шкільні підручники, електронними версіями яких вони є.

– бібліотеки електронних підручників закладів вищої освіти, які переважно зорієнтовані на внутрішнього користувача системи з обмеженим (або відсутнім) доступом через мережу інтернет.

– бібліотеки інтерактивних підручників, створених для системи ПТО в рамках «підручника нового покоління».

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про електронний підручник : Наказ МОН України від 02.05.2018 р. № 440. *Законодавство України* : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

2. Про внесення змін до Положення про електронні освітні ресурси : Наказ МОН України від 29.05.2019 р. № 749. *Законодавство України* : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0666-19#Text> (дата звернення: 29.08.2021).

3. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР. *Законодавство України* : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2021).

4. Антопольский А. Б., Вигурский К. В. Концепция электронных библиотек. Электронные библиотеки. 1999. Т. 2, вып. 2. URL: <https://elbib.ru/article/view/18> (дата обращения: 28.09.2021).

5. Candela L., Castelli D., Fuhr N., Ioannidis Y., Klas C.-P., Pagano P., Ross S., Saidis C., Schek H.-J., Schuldt H., Springmann M. Current digital library systems: user requirements vs provided functionality. IST-2002-2.3.1.12. Technology-enhanced Learning and Access to Cultural Heritage. March 2006.

6. Краснова Т. В. Концепция электронной библиотеки / Т.В. Краснова // Б-ки учеб. заведений. - 2005. - № 14. - С. 17-24.

7. Резниченко В. А., Проскудина Г. Ю., Кудим К. А. Концептуальная модель электронной библиотеки [Электронный текст] / В. А. Резниченко, Г. Ю. Проскудина, К. А. Кудим // Труды XI Всероссийской научной конференции RCDL'2009», Россия, г. Петрозаводск (Карелия), 17–21.09.2009 г. С. 23–31.

http://rcdl2009.krc.karelia.ru/doc/full_text/023_031_Section01-1.pdf. (дата звернення: 12.09.2021).

8. Спірін О. М., Саух В. М., Резніченко В. А., Новицький О. В. Проектування системи електронних бібліотек наукових і навчальних закладів АПН України. *Інформ. технології і засоби навчання* : електрон. наук. фах. вид. / НАПН України, Ін-т інформ. технологій і засобів навчання, Ін-т модернізації змісту освіти, Ун-т менедж. освіти. Київ, 2009. № 6 (14). ISSN 2076-8184. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/3924/> (дата звернення: 12.09.2021).

9. The Digital Library Manifesto. Project co-funded by the European Commission within the Sixth Framework Programme (2002–2006). URL: https://www.researchgate.net/publication/200462049_The_Digital_Library_Manifesto (дата звернення: 12.09.2021).

10. Гуралюк А. Г. Концепція контент-бібліотеки електронних підручників для системи професійно-технічної освіти України. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Київ, 2012. Вип. 30. С. 66–70. URL: <https://jrnls.ivet.edu.ua/index.php/1/article/download/448/400> (дата звернення: 13.09.2021).

11. Іванова М., Іванов Ю. Електронна бібліотека та право інтелектуальної власності. *Вісн. Кн. палати*. 2018. № 3. С. 43–47. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkr_2018_3_12%2Epdf (дата звернення: 14.09.2021).

12. ДСТУ 5034:2008. Інформація і документація. Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять. [Чинний від 2009.01.01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. 41 с. (Національний стандарт України).

13. ДСТУ7448:2013. Інформація та документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять. [Чинний від 2014.07.01]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 41 с. (Національний стандарт України).

14. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : Наказ МОНмолодьспорту України від 01.10.2012 р. № 1060. *Офіц. вісн. України*. 2012. № 80. Ст. 3231. С. 61.

15. Прилуцька Н. С. Понятійно-термінологічний аналіз поняття «електронна бібліотека». *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 3 (75). С. 131–134. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/13302/> (дата звернення: 14.09.2021).

16. Licklider J. C. R. *Libraries of the Future*. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1965. 219 p. pp. 21–28 <http://worrydream.com/refs/Licklider%20-%20Libraries%20of%20the%20Future.pdf>

17. Levy D. M., Marshall C. C. Going digital: a look at assumptions underlying digital libraries. *Communications of the ACM*. April 1995. № 38(8). P. 77–84.

18. Borgman C. L. What are digital libraries? competing visions. *Information Processing and Management*. January 1999. № 35 (3). P. 227–243.

19. Kochtanek T., Hein K. K. Delphi study of digital libraries. *Information Processing and Management*. 1999. № 35 (3). P. 245–254.

ВИХОВАННЯ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ: ЖИТТЄВО ВАЖЛИВІ ЦІННОСТІ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (аналітичний огляд)

Автор-упорядник:

Агалець І. О., кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Проаналізовано відображення актуальних наукових публікацій за темою «Виховання зростаючої особистості: життєво важливі цінності дітей та учнівської молоді», що увійшли до «Аналітичного вісника у сфері освіти й науки» (Вип. 14, 2021 р.). Зазначено, що духовно-моральний розвиток зростаючого покоління є одним із завдань, які належать до національних державних інтересів України. Висвітлено результати дослідної діяльності науковців підвідомчих інституцій НАПН України тощо, спрямовані на розв'язання завдань психолого-педагогічного супроводу й підтримки зростаючої особистості в процесі духовного розвитку. Звернуто увагу, що виховання життєво важливих моральних цінностей зростаючої особистості сучасна психолого-педагогічна наука розглядає як цілеспрямований процес оволодіння моральними категоріями, цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки. Головною метою такого виховання є становлення морально стійкої, цілісної особистості. Обґрунтовано необхідність удосконалення взаємодії закладів освіти і сім'ї як системи психолого-педагогічної діяльності, що ґрунтуються на партнерстві й взаємовідповідальності.

Обстоюється позиція про те, що розв'язання широкого кола завдань психолого-педагогічного супроводу й підтримки, пов'язаних із вихованням життєво важливих моральних цінностей у дітей та учнівської молоді, потребує зміни змістових орієнтирів освітнього процесу – перегляду ціннісних суспільних орієнтацій, розроблення нових підходів та умов, необхідних для духовного зростання особистості, гідної самореалізації та самоствердження впродовж життя.

Ключові слова: життєво важливі цінності, виховання, становлення особистості, духовна цінність, Я-духовне, духовно-моральне виховання, освітній процес.

Духовність – надзвичайна проблема сучасності людини. Імператив духовності існує давно, а відповідь на нього нам належить шукати нині; конкретніше шукати ефективні шляхи свідомого і вільного сходження особистості до вищих духовних цінностей.

(І. Д. Бех)

Проблема виховання життєво важливих моральних цінностей є одним з найважливіших завдань підтримки зростаючої особистості. Особливо гостро вона постає в сучасному українському суспільстві, яке намагається долати окремі кризові явища політичного, економічного та соціального характеру.

Сучасна психолого-педагогічна наука розглядає виховання життєво важливих моральних цінностей як цілеспрямований процес оволодіння дітьми моральними категоріями, цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки. Головною метою такого виховання є становлення морально стійкої, цілісної особистості.

За висновками знаного фахівця психолого-педагогічної проблематики виховання молоді О. Сухомлинської, «нині українське суспільство перебуває в процесі появи і реалізації нових ідей з більш -менш чітким уявленням про минуле і майже невизначеним майбутнім. Неабияке місце тут належить проблемам духовності – і в культурологічно-антропологічному, і в релігійному, і в педагогічному сенсі. Все це свідчить про доцільність розгляду феномену духовності як якості особистості і як частини чи навіть сутності виховного процесу у сьогоденному проблемному полі педагогічної науки та освітньо-виховних реалій» [27, с. 288].

Духовно-моральний розвиток зростаючого покоління – є одним із таких завдань, що належать до національних інтересів нашої держави, бо саме воно є вирішальним фактором її існування. На важливості звернення до духовно-морального досвіду народу наголошено в державних програмах «Освіта (Україна ХХІ століття)» «Діти України», Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Концепції сучасного українського виховання, Національній доктрині розвитку освіти, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян тощо.

Про необхідність розв'язання цього важливого завдання неодноразово зазначав Президент Національної академії педагогічних наук України В. Кремень, наголошуючи, що світ людини – це по суті світ цінностей, які мають основоположний характер для буття людини. «Цінності визначають духовну ситуацію, в якій перебуває людство на кожному конкретному етапі своєї еволюції. Переоцінка цінностей докорінним чином змінює духовні основи людського існування і може спричинити духовну кризу. У контексті сьогодення, у якому як ніколи актуалізується проблема цінностей, важливо виокремити базові цінності, що складають стержень людського в людині. Переважно це цінності духовного рівня» [23, с. 9].

Розмірковуючи над проблемою виховання життєво важливих цінностей зростаючої особистості, український психолог Е. Помиткін звертає увагу наукової спільноти на потребу у зміні змістових орієнтирів освітнього процесу, що вже назріла. На думку вченого, «духовне відродження держави потребує переорієнтації освітнього процесу на духовний розвиток особистості» [24, с. 182; 26].

Посилаючись на сучасний погляд і досвід українських науковців, звернемо увагу на той факт, що навчити зростаючу особистість взаємодіяти на основі життєво важливих цінностей у гармонії з собою, іншими людьми та світом навколо себе є стратегією виховної політики батьків й закладів освіти. Цілком очевидно, що останні завжди були, є і будуть тими освітніми осередками, які відповідають не тільки за процес навчання, а й за становлення зростаючої особистості, формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку духовно-моральних цінностей українського народу, де впровадження освітніх предметів і дисциплін духовно-морального спрямування як основи виховання зростаючої особистості. Саме виховання робить зростаючу людину людиною, сприяє формуванню як цілісної, духовно-культурної освіченої особистості, так і забезпечує формування системи духовної безпеки.

Провідним для нашого дослідження обрано вираз-аксіому, згідно з яким «навчання має бути таким, що виховує, а виховання – таким, що навчає». Такий освітньо-виховний підхід базуватиметься на засадах гуманізму й демократизму та сприятиме створенню умов для особистісного розвитку й подальшої самореалізації зростаючої особистості.

Роль батьків, родинного кола, педагогів і практичних психологів у формуванні ціннісно-орієнтованої, духовно-моральної особистості виступає на перший план, особливо зважаючи на те, що суспільству довелося прийняти виклик світової пандемії Covid-19, яка зумовила нові реалії життєдіяльності, за яких змінився звичний порядок життєдіяльності кожної людини.

На жаль, сьогодення характеризується дефіцитом особистісних духовно-моральних цінностей, що, на наш погляд, спричинені неможливістю задовольнити природні потреби зростаючої особистості у спілкуванні, увазі, гідності, підтримці, любові, справедливості тощо. Ці потреби намагаються задовольнити засоби масової інформації. Існує наукова думка про те, що Інформаційна Епоха – це попередній етап переходу людства до Епохи Духовності [25].

У цьому контексті є актуальним вислів фахівця з психології Е. Помиткіна, який справедливо зазначив: «Щоб не втратити людяність, нам необхідні стійкі життєві орієнтири на вищі соціальні здобутки, якими є духовні ідеали, цінності та смисли. Саме тому сучасна психологічна наука має здійснювати супровід особистості у світ духовності, підтримувати її у процесі духовного розвитку, сприяти створенню в суспільстві умов, необхідних для духовного зростання людини» [25, с. 4].

Таким чином, порушена проблема нині набуває особливої ваги та є актуальною, оскільки переглядаються ціннісні суспільні орієнтації, розробляються нові підходи та умови до виховання зростаючої особистості.

Розроблення окресленої проблеми ґрунтуються на положеннях філософського вчення про цінності О. Дробицького, А. Здравомислова, М. Каган, П. Матвеева. Окремі аспекти сучасних концепцій щодо виховання особистості віднайшли відображення у вітчизняних наукових працях І. Беха, А. Бойко, В. Кременя, А. Кузьмінського, А. Макаренка, В. Омеляненка, Н. Побірченко та ін. Психологічні основи формування духовно-моральних цінностей зростаючої особистості також висвітлено в працях І. Беха, М. Боришевського, В. Москальця, В. Ядова. Виховання у дітей духовно-моральних цінностей українського народу розкрито в працях О. Вишневського, В. Оржеховської, Л. Повалій, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської. Розвитку духовності особистості присвячено праці І. Беха, М. Боришевського, Л. Виготського, К. Журби, І. Зязюна, М. Савчина, Е. Помиткіна та інших авторів.

Аналіз сучасних наукових джерел із зазначеної проблеми свідчить про те, що перед науковцями, практичними психологами і педагогами стоїть завдання розв'язання низки завдань з сучасних тенденцій формування, розвитку й удосконалення різних життєво важливих цінностей зростаючої особистості з урахуванням вікових особливостей її розвитку.

За переконанням відомого вченого сучасності І. Беха, «пошук ефективних шляхів долучення зростаючої особистості до вищих духовних цінностей виправдано пов'язується з удосконаленням змісту, форм та методів цього процесу. На даний час ми маємо варіації цих виховних складових. У змісті можуть використовуватися різні способи його трансляції: від загальних положень до конкретних суджень чи навпаки. У методах може переважати тенденція до виховного діалогу чи монологу, апеляція до сприймання чи свідомості й самосвідомості вихованця. У формах практикуються індивідуальний чи груповий підходи. Якраз на основі означених варіацій створюються відповідні виховні концепції, які претендують на масове використання у виховній практиці» [11, с. 223].

У цьому сенсі не втрачають ваги і настанови видатного педагога сучасності В. Сухомлинського [28.], які є пересторогою того, що доля десятків, сотень людських життів у руках педагога, ефективність його роботи залежить від педагогічного впливу на особистість, від того, наскільки спрямованим у бік духовної сфери школярів буде освітній простір усього закладу освіти [29].

На думку української вченої Н. Дічек, «поява і розвиток новітніх технологій породжує нове світобачення і світорозуміння, а також протиріччя між новими реаліями існування людства й усталеними формами і способами ставлення до світу. Водночас зміну парадигм (класичного образу науки на некласичний, а далі – на постнекласичний) не слід розуміти спрощено, як повне зникнення попередніх уявлень і методологічних установок попереднього етапу. Між ними існує спадкоємність, яка рухається так званім герменевтичним колом пізнання» [14, с. 75].

Узагальнюючи сутність підходів та думок наукової спільноти, доходимо висновку, що теоретико-методичні засади виховання життєво важливих цінностей зростаючої особистості: дітей та учнівської молоді в Україні залишаються недостатньо дослідженою проблемою та потребують розв'язання багатьох завдань психолого-педагогічного супроводу й підтримки. Сформовані, розвинуті й удосконалені життєво важливі цінності створять передумови для зростаючої особистості, гідної самореалізації та самоствердження впродовж життя.

Метою аналітичного огляду є спроба аналізу наукових ідей і поглядів науковців, які висвітлено у фаховій літературі з питань виховання моральних цінностей дітей та учнівської молоді як поступального процесу свідомого оволодіння гуманістичними моральними цінностями.

Проблемі виховання зростаючої особистості, формування в неї життєво важливих цінностей присвячено низку наукових праць відомого науковця сучасності І. Беха.

Так, у статті «Духовно розвинена особистість у психовиховному вимірі» [4] розкривається динаміка категорії «дух» у контексті проблем виховання зростаючої особистості. У цьому плані методика має справу з конструктами «духовність» і «Я-духовне».

Вченим обумовлено позицію, що передбачає організацію виховання у дітей та підлітків вищих духовних цінностей з урахуванням широкої соціальної ситуації, за якої відбуватиметься цей процес, зокрема: суспільні погляди на цінності, глибину їх осягнення і відповідне ставлення до них. Зазначено, що процес духовно-морального виховання зростаючої особистості має здійснюватися в контексті світоглядних утворень, таких як «світ людей» і «світ речей». При цьому наголошується, що традиційний виховний підхід теж не дистанціюється від них. Також автор зауважує, що кінцевою метою виховного процесу має бути духовно розвинена особистість.

Обстоюється позиція, що кожен вихованець мусить стати суб'єктом власної духовної «Я-системи», використовуючи її у регуляції своєї поведінки, діяльності, спілкуванні. Досягти цієї кінцевої мети, як вважає вчений, можна в організованому Я-центрованому розвивальному вихованні, що ґрунтується на етичній свідомості та етичній рефлексії учасників процесу. Проаналізовано два типи суб'єкт-суб'єктних відносин, які, на думку автора, необхідно однаковою мірою утверджувати в процесі сходження підростаючої особистості до духовних цінностей. Запропоновано психологічні засоби підвищення стійкості духовної Я-системи.

На основі результатів наукового пошуку визначено, що надзвичайно важливою умовою сходження підростаючої особистості до вищих духовних цінностей є забезпечення їх стійкості у духовній Я-системі вихованця, запобігання їх девальвації чи взагалі зникненню з її внутрішнього особистісного досвіду.

Дослідником висловлено думку, що в даній сфері ще багато науково незвіданого.

Іншу працю цього ж автора [8] присвячено розкриттю змісту виховної компонентно-процесуальної моделі свідомого привласнення зростаючою особистістю духовних цінностей, яку створено на основі визначення процесу гуманістичного виховання за його цілями та способами реалізації.

У дослідженні розглянуто сутність і закономірності розгортання когнітивного й емоційно-ціннісного компонентів як вирішальних у породженні емоції бажання в оволодінні певною об'єктивною духовною цінністю. Вчений наголошує на необхідності долучення до цього процесу довільного імпульсу та пропонує техніку його виклику. Надається характеристика поведінково-практичного та самоціннісного компонентів, метою яких є реалізація засвоєної духовної цінності у чомусь конкретному та оцінювання його суб'єктом самого себе.

За висновками автора, пропонована виховна модель сприяє усвідомленню зростаючою особистістю мети бажання, яке не пов'язане з її нижчою природою, а є таким, що наближає до високої духовності. Вихованець, проходячи через низку позитивних переживань, повинен розуміти, що він є духовною сутністю, яку має цінувати. У дослідженні вперше розкрито умови, за яких вихованець прямуватиме до духовності та не зазнаватиме відкритого зовнішнього тиску.

На думку вченого, його шлях до цієї мети відзначатиметься відносною душевною злагодою і несуперечливістю, окрім того, такий внутрішній стан вихованця аж ніяк не гальмуватиме переконання, що дійсні цінності – це певні труднощі, які йому слід подолати.

У наступній публікації І. Беха «Духовне становлення особистості: сучасні виховні реалії» [3] розкривається суперечність між реальною соціальною дійсністю та тими загальноприйнятими нормами і вимогами, які визначають суспільну перспективу особистості.

На думку автора, у цих умовах основним рушієм гармонізації означеної суперечності має виступити науково доцільний виховний процес, який безпосередньо спрямований на багату за змістом ціннісну сферу особистості, коли різного роду життєві ситуації потребують від зростаючої особистості багатопланової й високомотивованої поведінки. Такої за сенсом, щоб інша особистість не відчувала будь-якого морального приниження, а навпаки, оптимізувала б усю її духовну сферу.

Вчений наголошує на явищі двоєдиної (продуктивної і деструктивної) динаміки у духовно-моральному русі зростаючої особистості. Звернуто увагу на те, що моменти особистісного зростання можуть чергуватися з різного роду гальмівними факторами, а можливо, й з вираженими відступами у загальному спрямуванні особистості до ціннісних вершин, що мають втілюватися у щоденному житті. У такому різновекторному поступі важливим видається готовність особистості, яка зростає, до об'єктивного самооцінювання своїх духовно-моральних надбань. У цьому зв'язку виокремлюються високодуховні, посередні й примітивні групи осіб, з якими має справу практичний педагог. На

допомогу йому приходять знання про альтернативні етичні поняття, на базі яких формується виховний процес як система відповідних духовно-моральних завдань. Засобом їх успішного розв'язання стають уміння педагога переконувати своїх вихованців. Мовленнєвий вплив набудатиме цієї функції, якщо педагог вмітиме налаштовувати до себе вихованців, відкривати у них процес усвідомлення певного етичного змісту та викликати у підопічних процес хвилювання. Разом з тим розкривається також процес означених умінь.

Автором публікації сформульовано висновок: з урахуванням деструктивної дії соціальних факторів оптимальним способом підтримки духовного образу Я виявиться керований перебіг життєвих ситуацій певної особи. Апеляція ж до випадковості власного гуманістично орієнтованого існування та самореалізації виявляється непродуктивною, зважаючи при цьому на тип темпераменту й відкритості чи замкнутості до навколишнього світу.

Таким чином, на часі серйозна оптимізація методичних напрацювань сучасного процесу виховання, що пов'язується з розгорнутим психологічним супроводом виховної дії, створення їх системи як внутрішньої (сутнісної) основи конкретних методів, об'єднаних єдиною ідеєю гуманістичної спрямованості особистості [3].

Разом із зазначеними працями у науковому доробку автора висвітлено низку найважливіших питань виховання, об'єднаних у монографії «Особистість на шляху до духовних цінностей» [11]. У зв'язку із вагомим розглянутих питань варто більш детально зупинитися на аналізі основних аспектів цієї роботи.

Представлена наукова праця І. Бега присвячена актуальній проблемі формування та розвитку життєво важливих цінностей як духовних орієнтирів зростаючої особистості. Монографію структуровано передмовою, шістьма розділами, післямовою та літературою.

У передмові до монографії автором аргументовано підхід і використані матеріали, що відповідають на виклики, які сучасне суспільство адресує освіті в час серйозних соціально-економічних трансформацій. Зокрема, обґрунтовано актуальну проблему формування духовних орієнтирів зростаючої особистості, що мають охопити освітній процес на всіх його вікових етапах, та ролі педагога як організатора відносин паритетності – головних у цьому процесі.

У розділі «На підступах до Я-духовного особистості» розглянуто сенс цінностей у духовній сфері особистості, концептуальну модель Я-центрованості у вихованні та духовному розвитку особистості, представлено концепцію «Я-центрованого духовно розвивального виховання: парадигмальні ознаки», що реалізує ціннісно-породжувальну функцію виховного процесу.

У розділі «Духовність особистості у діяльнісних пріоритетах» представлено виховну гуманістичну парадигму в освітній практиці, схарактеризовано зростаючу особистість у світі духовності, де розкрито глибинні психологічні чинники свідомого оволодіння зростаючою особистістю духовними цінностями та окреслено низку пріоритетів сучасного виховання; сформульовано приписи духовності для діяльності вихователя і сприйняття вихованця; викладено думки

психолога щодо двох світоглядів – світського і релігійного в історичному контексті, у їх шляхах – паралельних і незалежних.

Предметом змістового наповнення розділу «Духовна цінність особистості у процесуальному вимірі» є наведена компонентно-процесуальна модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей, реалізація якої передбачає свідоме привласнення вихованцем певної духовної цінності, де при цьому запропоновано процесуальні компоненти, визначено й обґрунтовано їх специфіку, наведено приблизні вчинкові показники гуманістичної спрямованості особистості.

Зазначено, що запропонована виховна модель сприяє усвідомленню зростаючою особистістю мети бажання, яке не пов'язане з її нижчою природою, а є таким, що наближає до високої духовності. Обумовлено, що, проходячи через низку приємних переживань, вихованець повинен розуміти, що він є духовною сутністю, яку має позитивно цінувати.

У дослідженні вперше визначено й розкрито умови, за яких вихованець прямуватиме до духовності, не зазнаючи відкритого зовнішнього тиску. Схарактеризовано й наведено механізм довільної спонуки в оволодінні вихованцем духовною цінністю.

Автором звернуто увагу на проблему формування у вихованця первинного прагнення спрямувати власне Я до самого себе (процес особистісної самосвідомості), розглянуто внутрішню структуру емпатійно-мотивованого вчинку. Акцентовано також увагу на віковому обмеженні рівня складності ціннісного діяння зростаючої особистості й розкрито її сутність, введено поняття «ціннісне діяння», дано визначення гуманістично спрямованого розвивального виховання.

Зміст розділу «Виховання особистості у практичних побудовах» присвячено з'ясуванню ролі соціального виховання: від витоків до сучасного осягнення; схарактеризовано інноваційну виховну технологію як систему теоретично обґрунтованих й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та організаційно доцільних умов виховної діяльності, які забезпечують підвищення рівня духовно-моральної вихованості особистості як суб'єкта відповідних цінностей, проранжовано її сутнісні показники та обґрунтовано продуктивність.

Науковцем стверджується, що виховна технологія забезпечує, з одного боку, аксіологічний тип виховання, а з другого – виховання розвивальне. Крім того, розглянуто ефективність рефлексивно-експліцитного методу у вихованні особистості та методу виховання особистості – одухотворення. Зосереджено увагу на особливостях становлення особистості підлітка в умовах соціальної нестабільності, умовах життя і виховання дитини.

Наукову спадщину педагогів-просвітників у практиці виховання І. Бехом представлено в розділі «Українські педагоги-просвітники у часі перемін» підрозділами «Громадянськість особистості у смисло-ціннісній інтерпретації В. Сухомлинського», «Моральна пропедевтика В. Сухомлинського у творах для

дітей», «Особистість дитини-дошкільника у творчості В. Сухомлинського», «Науковий універсалізм академіка І. Зязюна (виступ на конференції)».

Особливе місце у монографії займає розділ «Патріотично-громадська іпостась особистості», який присвячено багатоплановій проблемі патріотизму в сучасному науковому осмисленні, де сформульовано авторське визначення почуття-цінність «патріотизм» й низку положень, на яких має організовуватись процес виховання патріотизму; визначено, обґрунтовано та схарактеризовано провідні методологічні підходи до вивчення патріотичного виховання як педагогічного процесу, поряд із загальнопедагогічними принципами сучасного процесу патріотичного виховання виокремлено специфічні принципи використання інформаційно-комунікаційних технологій у патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді; схарактеризовано головну мету педагога, що полягає у забезпеченні переходу від бажання вихованцем патріотизму як цінності до патріотичного діяння, та запропоновано низку наукових позицій, на які повинен орієнтуватися педагог у роботі з національно-патріотичного виховання молоді; сформульовано приписи, на які має організовуватись процес виховання патріотизму; розглянуто державницьке виховання як суспільно-освітній пріоритет; окреслено ключові позиції громадянського виховання, розкрито кардинальну особливість патріотичного і громадянського виховання, наведено складові заходів щодо реалізації національно-патріотичного й громадянського виховання та соціально-морального підґрунтя.

У післямові автор доходить висновку, яким передбачено перегляд усталеної психолого-педагогічної підтримки, що має бути більш диференційованою, інтенсивнішою, цілеспрямованішою; докорінну зміну процесу виховання, де зростаюча особистість оволодіватиме смислами життя та розв'язання актуальних проблем особистісного, культурного, духовно-морального самовизначення на основі ідей гуманізму.

Видання містить літературу українських і зарубіжних авторів.

На нашу думку, висока актуальність цієї праці визначається тим, що висвітлені у монографії результати дослідження можуть бути використані закладами освіти різного типу в ході здійснення освітнього процесу.

В іншій праці І. Бега «Особистість на виховній шкалі духовності» розглянуто суттєві зміни особистості під кутом зору психосимптомів, що характеризують продуктивне її ставлення [10].

Вчений зазначає, що на шляху духовного вдосконалення особистість неодмінно стикатиметься з більш чи менш серйозними перепонами. Наголошено на внутрішніх зіткненнях, які втілюються у сумніви щодо необхідності духовного самовдосконалення. Подібні внутрішні суперечності потребують формування особливого ціннісно-орієнтованого мислення особистості.

На основі наукового пошуку розкрито механізм трансформації піклувального мислення у адекватні вчинки суспільно значущої спрямованості. Наведено типологію таких вчинків. Зауважено, що при наведених вчинкових ситуаціях аналізується поведінка вихованців з різним ступенем духовно-морального розвитку. Запропоновано рекомендації щодо технології зняття неприязні у

міжособистісних відносинах вихованців, що означає відповідну психологічну корекцію конкретного вихованця, який виходить за загальні емоційно привабливі межі групи. У зв'язку з цим розглянуто п'ять психолого-виховних процедур, які оптимізують перебіг особистісних взаємин вихованців та їхніх вчинків.

У дослідженні вперше розкрито проблему співвідношення самоствавлення і ставлення до інших у внутрішньому змісті Я-образу вихованця.

Сформульовано висновки: розкриті аспекти не лише специфіки гуманістично орієнтованого виховання, а й ще недостатньо вивчені закономірності функціонування зростаючої особистості у різних формах суб'єкт-суб'єктної взаємодії уможливають істотне удосконалення існуючих виховних методик; лише наукові пошуки і відповідні напрацювання мають право наближення до виховної практики, у яких закладено можливість її оновлення; конкретний спосіб оновлення виховного процесу в рамках певних наукових уявлень – це вже виражено творча дія практикуючого педагога, який сповна враховує як специфіку ситуації розвитку зростаючої особистості, так і її індивідуальну траєкторію поведінки у цьому процесі [10].

Разом із наведеними працями у науковому доробку вченого розглянуто інші питання зазначеної проблеми, серед них: зростаюча особистість у просторі духовності [6], зростаюча особистість як суб'єкт духовних цінностей [7], соціальне виховання: від витоків до сучасного контексту [13], духовна міць вчинку особистості [1], особистість у духовно стверджувальному дискурсі [12], духовна особистість у контексті освітніх викликів [2], компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей [9], життя особистості у смислоціннісному поступі [5].

Активні та інтерактивні форми і методи виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи в позакласній діяльності розглянуто у статті К. Журби [15].

Вченою зазначено, що виховання смисложиттєвих цінностей у школярів є важливим напрямом підготовки дітей до особистісної реалізації в життєдіяльності. Схарактеризовано позакласну роботу як діяльність, в яку закладено можливості з виховання смисложиттєвих цінностей зростаючої особистості. У публікації авторкою розкрито низку форм позакласної роботи, а саме: виховні години, етична бесіда, сократівська бесіда, дискусії й міні дискусії, сюжетно-рольові та ділові ігри, що в свою чергу становлять методику їх підготовки та проведення.

Стверджується, що організація та проведення інтерактивних форм роботи поєднує життєві компетенції, смислотворчість, свободу вибору та рефлексію.

Доведено, що активні форми і методи використовуються з метою активізації виховної діяльності, а інтерактивні – базуються на суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх учасників процесу виховання та мають як пізнавальну, так і соціальну спрямованість.

Наступна наукова праця К. Журби висвітлює питання застосування особистісно орієнтованого підходу до виховання смисложиттєвих цінностей у дітей підліткового віку [18]. Наголошено, що особистісно орієнтований підхід

обумовлюється цінностями, які забезпечують право зростаючої особистості на вибір тих чи інших смисложиттєвих цінностей, вироблення власної ціннісної позиції та поведінки.

Вчена зазначає, що важливим аспектом використання цього підходу є відмова від моралізаторства, формалізму й схематизму у вихованні смисложиттєвих цінностей у дітей підліткового віку. Схарактеризовано умови ефективного застосування особистісно орієнтованого підходу: створення відповідного виховного середовища, використання різноманітних форм і методів індивідуальної роботи з дітьми (психолого-педагогічний супровід, індивідуальні бесіди, консультації, педагогічне спостереження, робота над проектом, підготовка до виховних заходів, конкурсів), самовиховання тощо. Підтверджено ефективність використання різних видів рефлексії (регулятивна, визначальна, синтезувальна, створювальна), рефлексивно-експліцитного методу І. Беха та суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Авторкою доведено, що зазначений підхід відображає закономірності розвитку та специфіку виховання смисложиттєвих цінностей підлітків, де головний пріоритет надається реалізації сутнісних сил дитини та протистоїть ставленню до неї як до засобу, а також технократизму, уніфікації та нівелюванню її особистості.

За результатами наукового пошуку сформульовано висновки: застосування особистісно орієнтованого підходу до виховання смисложиттєвих цінностей у дітей через емоційно-позитивне ставлення, повагу гідності передбачає зацікавленість і залученість усіх суб'єктів процесу виховання.

Інша наукова розвідка К. Журби висвітлює важливий для науково-практичної спільноти освітянської галузі України досвід виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи у Сполучених Штатах Америки (США) [17].

У публікації основну увагу приділено аналізу освітянського досвіду США на засадах гуманістичної етики на противагу автократичним і технократичним концепціям (J Krishnamurti), у контексті морального виховання та Character education (H. Brimi, T. Dowd, M. Josephson, V. Peter, G. Fouts), глобального розуміння смислу життя і проблем сучасних тінейджерів (R. Paloutzian і C. Park), відхилень й деформацій у смисложиттєвій сфері (J. Kristo, T. Lickona), етичного виховання та формування у дітей етичної обізнаності, етичного й критичного мислення (R. DeHaan, L. Elder, K. Narayan, R. Paul, R. Sternberg) [17].

Вчена зазначає, що більшість діючих програм з виховання смисложиттєвих цінностей школярів у США («Life promotion», «Togethertolive», «Laws of Life essay program», «Ethics inactionsaward», «Youth Ethicsin Service (YES)», «Reasoning with Ethics», «Life Planning Education») ґрунтуються на положеннях Аспенської Декларації, «Model Standards for Academic, Social, Emotional and Character Development» та спрямовані на розвиток смисложиттєвої сфери школярів, їх здатності ставити перед собою мету та досягати її моральними засобами [17].

Обстоюється позиція, що досвід США засвідчує серйозне ставлення до зазначеної проблеми з боку держави і громадських організацій, в яких

передбачено створення умов для дітей підліткового та юнацького віку з метою допомоги у розумінні себе, сутнісних сил, смислу життя через участь у різних програмах та формування необхідних життєвих компетенцій і навичок осмислення власного життя, позитивної мотивації до самоздійснення, розуміння своїх моральних потреб, прийняття зважених рішень та вибору засобів для реалізації свого покликання, життєвої програми. Участь учнів різних вікових груп у здоров'язберігаючих, соціальних, виховних (моральних, етичних, корекційних), професійно спрямованих програмах передбачає активну позицію освітянина.

Дослідниця вважає, що основний акцент робиться на критичному мисленні учнів, узгодженості їхніх здібностей, задатків і потреб, здатності протистояти тиску, долати труднощі та залишатися собою за будь-яких обставин. Багаторічний досвід США з впровадження освітніх програм дає змогу формувати не лише знання й уявлення в учнівства про смисл життя й цінності, а й необхідні компетентності, уміння і навички для подальшої життєдіяльності. Окреслені програми є перспективними в Україні за умови їх модифікації та адаптації до українських реалій.

Таким чином, педагогічний досвід США у вихованні смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи є суттєвим внеском у світову освітню практику.

Різномічні теми досліджуваної проблеми є предметом інших публікацій К. Журби, зокрема: «Понятійний апарат виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи» [19], «Діагностика вихованості смисложиттєвих цінностей учнів основної та старшої школи» [16], «Сучасні програми та концепції, орієнтовані на виховання смисложиттєвих цінностей» [20], «Теоретико-методичні засади виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи» [21].

Висвітленню шляхів та ролі духовності виховання в українській освіті в процесі її розвитку присвячено статтю В. Хайруліної «Відродження духовної місії української освіти» [29].

Авторкою схарактеризовано етапи розвитку духовності виховання, висвітлено особливості духовної ролі виховання на визначених етапах, запропоновано низку засобів зі зміни ціннісних орієнтацій дитини в сучасному закладі освіти. У дослідженні також на прикладі освітнього процесу Українського колежу ім. В. О. Сухомлинського сформульовано зміст поняття Школи духовного розвитку та добротворення, показано процес розгортання її діяльності, форми реалізації у шкільній практиці.

Розглядаючи проблему в широкому контексті, вчена акцентує увагу на досвіді й використанні елементів християнської культури у вивченні рідної мови.

Дослідницею обстоюється позиція, за якою робота освітянина з перших днів освітньої діяльності в школі має здійснюватиметься з усвідомленням того, що дитина яку навчаємо – дитя Боже, окрім того, педагог має вчити дитину міркувати й відповідати за свій вибір у практичній діяльності, розвивати природні здібності та здатності дитини, безперечно з опорою на дитячий досвід на кожній її життєвій сходинці.

Аналізу результатів теоретичного та емпіричного дослідження з вивчення особливостей і сформованості кар'єрних й ціннісних орієнтацій учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти присвячено статтю Д. Закатнова [22].

Автор публікації акцентує увагу на тому, що в реалізації завдань дослідження використано комплекс психолого-педагогічних методів.

Зазначено, що констатувальний зріз здійснювався у закладах професійної (професійно-технічної) освіти Вінницької, Волинської та Хмельницької областей, в анкетуванні брали участь понад 1600 учнів, які навчалися на I–III курсах закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

На основі аналізу емпіричних даних дослідження виявлено особливості формування ціннісних і кар'єрних орієнтацій учнівської молоді на етапі набуття професійної підготовки. Встановлено, що ціннісні та кар'єрні орієнтації не є стабільними й модифікуються залежно від року навчання, що можна пояснити нормативною кризою професійного навчання. Науковцем з'ясовано, що кар'єрні орієнтації учнів в основному збігаються з обраною професією, при цьому понад половину респондентів планують реалізовувати горизонтальну кар'єру, а майже чверть опитаних зорієнтовано на реалізацію вертикальної кар'єри, що передбачає здобуття фахової передвищої або вищої освіти. Ціннісні очікування цих учнів пов'язані зі змістом майбутньої фахової діяльності і характеризуються сформованими професійними ціннісними орієнтаціями, що відповідають майбутній фаховій діяльності.

За результатами дослідження автор сформулював висновки: кар'єрні та ціннісні орієнтації учнів ЗП(ПТ)О є динамічним особистісним утворенням і певною мірою залежать від року їх навчання; на другому році освітнього процесу спостерігається модифікація кар'єрних і ціннісних орієнтацій, що пояснюється нормативною кризою професійного навчання та обумовлюється зміною соціально-економічних умов життєдіяльності учнівської молоді [22].

Аналізу результатів теоретичного та емпіричного дослідження проблеми формування цінності життя у підлітків присвячено статтю В. Шахрай [33].

У дослідженні акцентовано увагу на теоретичному і практичному значенні вивчення проблеми формування цінності життя у підлітків у зв'язку із зростанням загроз для фізичного і духовного розвитку особистості. Схарактеризовано методи дослідження анкетування, написання підлітками творчих робіт, розв'язання ними життєвих ситуацій, спостереження за поведінкою дітей, метод незакінчених речень, експертна оцінка сформованості цінності життя у підлітків педагогами та батьками. Наведено у вигляді таблиць дані щодо осмислення підлітками різних сторін власного життя, зокрема у взаємодії з іншими (батьками, ровесниками, соціумом). Дослідницею визначено рівні сформованості цінності життя у підлітків: високий (духовно-творчий), достатній (безпеково-благополучний), недостатній (неусвідомлювано-ситуативний). Здійснено порівняльний аналіз здобутих результатів з науковими доробками, що стосуються певних аспектів сформованості у підлітків цінності життя.

Доведено, що зазначене дослідження підтверджує та розширює результати наукових розвідок, зазначених у статті.

На основі здійсненого теоретико-емпіричного дослідження встановлено, що для багатьох підлітків характерним є занижене усвідомлення відповідальності за власне життя та інших людей, важливості наповнення життя творчими заняттями, пошуком сенсу життя, розбудови життя на засадах духовності, віри, оптимізму. З огляду на це постає потреба у розробленні методичних рекомендацій з метою організації системної роботи зі школярами та співпраці з їхніми батьками із використанням сучасних ефективних форм і методів виховання [33].

В іншій науковій праці В. Шахрай «Удосконалення взаємодії школи і сім'ї як педагогічна умова формування у підлітків цінності життя» [34] розглянуто питання удосконалення взаємодії школи і сім'ї в контексті формування у підлітків цінності життя.

Авторкою публікації проаналізовано низку наукових праць, присвячених формуванню у школярів цінності життя, особливостей сучасного сімейного виховання та сутності, способів взаємодії школи і сім'ї. Науковцем з'ясовано стан готовності сім'ї до формування цінності життя у підлітків та рівня співпраці батьків і вчителів у цьому процесі. Обґрунтовано необхідність удосконалення взаємодії школи і сім'ї як системи педагогічної діяльності, що ґрунтується на партнерстві й взаємовідповідальності. У дослідженні використано такі методи: анкетування батьків, спостереження за взаєминами батьків і дітей, експертна оцінка педагогами рівня взаємодії з батьками, узагальнення, систематизація, ранжування здобутих емпіричних даних, аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників з проблем сімейного виховання, взаємодії школи і сім'ї.

За результатами емпіричного дослідження виявлено, що виховання в сім'ї, зокрема щодо формування у підлітків цінності життя, має певні недоліки: несистемність виховних впливів; недостатня увага батьків до духовно-культурної сторони життя підлітків; брак психолого-педагогічних знань і вмінь щодо формування у дітей цінності життя. З'ясовано, що рівень співпраці школи і сім'ї є невисоким, неналежною є взаємовідповідальність батьків і педагогів. Вчена обґрунтовує необхідність удосконалення взаємодії школи і сім'ї на засадах взаємовідповідальності і партнерства, що охоплює три структурні компоненти: збагачення форм і методів роботи школи із батьками; сприяння педагогів у підвищенні загальної та педагогічної культури сім'ї; стимулювання активності батьків, зокрема, залучення батьків до забезпечення повноцінної життєдіяльності дітей, школи і класу. Підтверджено, що взаємодія школи і сім'ї має будуватися на ґрунті толерантності, активного залучення батьків і дітей у життя школи, функціонування закладу освіти як відкритого середовища для батьків і дітей [34].

Питанням важливості формування в людини сучасного суспільства цінності життя, аналізу наукових ідей про цінність життя людини, ролі ціннісно-диспозиційного складника у становленні соціальної компетентності особистості присвячено інші праці дослідниці [30; 31; 32].

Отже, аналіз наукової літератури з проблеми виховання життєво важливих цінностей зростаючої особистості свідчить про її багатоаспектність. На нашу думку, кожен із запропонованих поглядів і підходів важливо взяти до уваги й за необхідності обрати те дієве, завдяки чому при впровадженні методик (методів,

технологій) виховання духовно-моральних цінностей у дітей та учнівської молоді в умовах сьогодення можна досягти ефективних результатів як поступального процесу усвідомленого оволодіння гуманістичними цінностями та постійно вдосконалюваного протягом життя індивідуального досвіду морально цінного ставлення до світу, до себе та оточення.

Список використаних джерел

1. **Бех І. Д.** Духовна міць вчинку особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Н.-д. ін-т духов. розвитку людини, каф. «ЮНЕСКО» «Духовно-культурні цінності виховання та освіти». Северодонецьк, 2018. Вип. 2. С. 24–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2018_2_6 (дата звернення: 27.08.2021).
2. **Бех І.** Духовна особистість у контексті освітніх викликів. *Рідна шк.* 2019. № 1. С. 3–7.
3. **Бех І.** Духовне становлення особистості: сучасні виховні реалії. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2019. Вип. 23 (1). С. 4–15. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2019_23\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2019_23(1)_3) (дата звернення: 26.08.2021).
4. **Бех І.** Духовно розвинена особистість у психовиховному вимірі. *Директор шк., ліцею, гімназії.* 2017. № 1–2. С. 12–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2017_1-2_4 (дата звернення: 25.08.2021).
5. **Бех І. Д.** Життя особистості у смислоціннісному поступі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Н.-д. ін-т духов. розвитку людини, каф. «ЮНЕСКО» «Духовно-культурні цінності виховання та освіти». Северодонецьк, 2020. Вип. 3. С. 44–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2020_3_6 (дата звернення: 28.08.2021).
6. **Бех І.** Зростаюча особистість у просторі духовності. *Рідна шк.* 2017. № 9–10. С. 25–33.
7. **Бех І.** Зростаюча особистість як суб'єкт духовних цінностей. *Гірська шк. Українських Карпат.* 2018. № 18. С. 5–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2018_18_3 (дата звернення: 27.08.2021).
8. **Бех І. Д.** Компонентна модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 6–20. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21(1)_3) (дата звернення: 25.08.2021).
9. **Бех І. Д.** Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Горизонт духовності виховання* : колективна монографія = The Horizon of Spirituality of Education : collective monograph / уклад. й підгот.: Йонас Кевішас, Олена Отич ; НАПН України, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Вільнюс : Zuvedra, 2019. С. 39–54. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719526/1/Gorizont2.pdf> (дата звернення: 10.08.2021).
10. **Бех І.** Особистість на виховній шкалі духовності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т

- пробл. виховання НАПН України. Київ, 2020. Вип. 24. С. 49–70. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2020_24\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2020_24(1)_6) (дата звернення: 27.08.2021).
11. **Бех І. Д.** Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : Букрек, 2018. 296 с.
 12. **Бех І.** Особистість у духовно стверджувальному дискурсі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2018. Вип. 22. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2018_22_3 (дата звернення: 20.08.2021).
 13. **Бех І. Д.** Соціальне виховання: від витоків до сучасного контексту. *Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 1: Соціальна робота. Соціальна педагогіка* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. Вип. 24 (1). С. 3–8. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2018_24\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2018_24(1)_3) (дата звернення: 20.09.2021).
 14. **Дічек Н.** Психолого-педагогічні моделі особистісно зорієнтованого виховання (період незалежності України). *Пед. освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ, 2019. Т. 1. № 26. С. 70–77. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/167253> (дата звернення: 04.09.2021).
 15. **Журба К. О.** Активні та інтерактивні форми і методи виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи у позакласній діяльності. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. Рівне, 2017. Вип. 6. С. 90–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2017_6_13 (дата звернення: 01.09.2021).
 16. **Журба К.** Діагностика вихованості смисложиттєвих цінностей учнів основної та старшої школи. *Нова пед. думка*. 2017. № 1. С. 89–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_1_25 (дата звернення: 02.09.2021).
 17. **Журба К. О.** Досвід виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи в США. *Укр. пед. журн.* 2017. № 3. С. 70–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_3_9 (дата звернення: 02.09.2021).
 18. **Журба К., Шкільна І.** Особистісно орієнтований підхід до виховання смисложиттєвих цінностей у дітей підліткового віку. *Наук. вісн. Мелітопол. держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогіка* : зб. наук. пр. / Мелітопол. держ. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Мелітополь, 2020. № 2. С. 56–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2020_2_10 (дата звернення: 03.09.2021).
 19. **Журба К.** Понятійний апарат виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи. *Гірська шк. Українських Карпат*. 2017. № 17. С. 18–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2017_17_9 (дата звернення: 04.09.2021).
 20. **Журба К. О.** Сучасні програми та концепції, орієнтовані на виховання смисложиттєвих цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2017. Вип. 21 (1). С. 214–226. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21(1)_20) (дата звернення: 01.09.2021).

21. **Журба К. О.** Теоретико-методичні засади виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2019. 40 с.
22. **Закатнов Д.** Кар'єрні та професійні ціннісні орієнтації учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2020. Вип. 24 (1). С. 155–170. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2020_24\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2020_24(1)_12) (дата звернення: 01.09.2021).
23. **Кремень В. Г.** Духовність і цінності буття людини. *Горизонт духовності виховання* : колективна монографія = The Horizon of Spirituality of Education : collective monograph / уклад. й підгот.: Йонас Кевішас, Олена Отич ; НАПН України, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Вільнюс : Zuvedra, 2019. С. 9–11. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719526/1/Gorizont2.pdf> (дата звернення: 05.09.2021).
24. **Помиткін Е. О.** Духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти ХХІ століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Н.-д. ін-т духов. розвитку людини, каф. «ЮНЕСКО» «Духовно-культурні цінності виховання та освіти». Северодонецьк, 2017. Вип. 3. С. 180–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2017_3_19 (дата звернення: 05.09.2021).
25. **Помиткін Е. О.** Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2005. 280 с.
26. **Помиткін Е. О., Помиткіна Л. В.** Психолого-педагогічний супровід духовно-культурного виховання особистості у ХХІ столітті. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Н.-д. ін-т духов. розвитку людини, каф. «ЮНЕСКО» «Духовно-культурні цінності виховання та освіти». Северодонецьк, 2019. Вип. 2. С. 153–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2019_2_17 (дата звернення: 05.09.2021).
27. **Сухомлинська О. В.** Духовність як надбання особистості: український вимір. *Горизонт духовності виховання* : колективна монографія = The Horizon of Spirituality of Education : collective monograph / уклад. й підгот.: Йонас Кевішас, Олена Отич ; НАПН України, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Вільнюс : Zuvedra, 2019. С. 287–299. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719526/1/Gorizont2.pdf> (дата звернення: 05.09.2021).
28. **Сухомлинський В. О.** Духовний світ школяра : вибр. твори. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 1. 654 с.
29. **Хайруліна В. М.** Відродження духовної місії української освіти. *Горизонт духовності виховання* : колективна монографія = The Horizon of Spirituality of Education : collective monograph / уклад. й підгот.: Йонас Кевішас, Олена Отич ; НАПН України, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». Вільнюс : Zuvedra, 2019. С. 91–107. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719526/1/Gorizont2.pdf> (дата звернення: 05.09.2021).
30. **Шахрай В. М.** Наукові ідеї про цінність життя в контексті їх використання у вихованні підлітків. *Інновац. педагогіка*. 2018. Вип. 4 (2). С. 113–

117. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2018_4\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2018_4(2)_28) (дата звернення: 05.09.2021).

31. **Шахрай В. М.** Проблема формування в підлітків цінності життя у взаємодії школи і сім'ї: концептуальні засади дослідження. *Народна освіта* : електрон. наук. фах. вид. 2017. Вип. 3 (33). С. 64–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2017_3_13 (дата звернення: 01.09.2021).

32. **Шахрай В.** Роль ціннісно-диспозиційного складника у становленні соціальної компетентності особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук = Humanities science current issues* : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка / Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, Рада молодих вчених. Дрогобиц, 2018. Вип. 20 (3). С. 163–168. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2018_20\(3\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2018_20(3)_33) (дата звернення: 01.09.2021).

33. **Шахрай В.** Стан сформованості цінності життя у підлітків: аналіз результатів дослідження. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2018. Вип. 22. С. 284–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2018_22_27 (дата звернення: 02.09.2021).

34. **Шахрай В. М.** Удосконалення взаємодії школи і сім'ї як педагогічна умова формування у підлітків цінності життя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2019. № 23. кн. 2. С. 195–209.

ДОВІДКОВЕ ВИДАННЯ

**Довідковий бюлетень
«АНАЛІТИЧНИЙ ВІСНИК У СФЕРІ ОСВІТИ Й НАУКИ»**

Вип. XIV

Електронне видання

Відповідальний за випуск – С. В. Лапаєнко

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
вул. М. Берлинського, 9, Київ, 04060, Україна, тел. (044)467-22-14
E-mail: dnpb@i.ua; <http://dnpb.gov.ua/ua>

Підписано 02.11.2021. Зам. № 6905/1.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>